INLEIDING

Wanneer je valt, is er het moment vlak nadat je bent uitgegleden en vlak voordat je de grond raakt. Die seconden kunnen voelen als een eeuwigheid. Na de Amerikaanse verkiezingen van 2024 had ik maandenlang het gevoel dat ik in die slowmotionsensatie gevangenzat.

Een paar weken voor de verkiezingsdag kreeg ik in Amherst bezoek van een journalist. Hij vroeg me wanneer ik voor het eerst politiek betrokken was geraakt. Ik vertelde dat ik uit het Duitse Neurenberg kom en ben opgegroeid tussen de middeleeuwse stadsmuren, voor zover die nog overeind stonden. Neurenberg was tijdens de Tweede Wereldoorlog een centrum van de oorlogsindustrie van de nazi's en tevens de locatie waar grote massabijeenkomsten werden georganiseerd. Daarnaast gaf de stad haar naam aan de nazistische rassenwetten. Tijdens een bombardement met brandbommen werd de oude stad in één nacht bijna volledig verwoest. Toen ik er een halve eeuw later opgroeide, zag je in de binnenstad nog altijd lege kavels waar ooit huizen hadden gestaan, stille getuigen van de verschrikkingen van de nazitijd. De nazi's waren in Duitsland aan de macht gekomen in de nasleep van hyperinflatie en economische crisis. Wat ze achterlieten, was een beschaving in puin.

Neurenberg was hét symbool van de nazimythe van het Derde Rijk. Nog altijd dient de Große Straße net buiten de stad als een anderhalve kilometer lange herinnering aan die mythe. Haar vierkanten granieten tegels waren bedoeld om de marcherende nazi's in de pas te laten lopen. Hoewel de weg her en der door gras is overwoekerd, voert die net als toen naar het middeleeuwse kasteel. De nazi's kozen Neurenberg als de plek voor hun partijdagen, omdat de

keizers van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie ooit hun Rijksdag in de stad belegden. Zo wilde Adolf Hitler zichzelf presenteren als de rechtmatige opvolger van de keizer. Hij was de leider die de vermeende vroegere glorie van Duitsland in ere herstelde en een uitweg voor de crisis bood. Hij zou het land als een feniks uit de as doen herrijzen.

In de jaren negentig kwam een neonazistische beweging op in Duitsland. Deze destijds nog marginale beweging verzette zich openlijk en gewelddadig tegen het absolute grondbeginsel van onze democratie: de onschendbaarheid van de menselijke waardigheid. De neonazi's wilden het fascisme nieuw leven inblazen. Ze hielden graag demonstraties in Neurenberg om te laten zien dat ze zich schatplichtig voelden aan de historische nazi's en hun mythe. Aangezien ik er als tiener met mijn hoofd niet bij kon dat het gemeentebestuur toestond dat neonazi's door dezelfde straten trokken als waar ooit de nazi's van het Derde Rijk hadden gemarcheerd, deed ik samen met mijn oma mee aan tegendemonstraties. 'Nooit meer fascisme' werd mijn eerste politieke ervaring.

Terwijl ik de journalist over mijn jeugd in Neurenberg vertelde, een coming of age-verhaal dat hand in hand ging met de diepe overtuiging dat antifascistisch protest burgerplicht nummer één is, drong ineens tot me door dat dit de drijfveer achter al mijn economische werk moet zijn geweest. Jarenlang had ik me sterk gemaakt voor serieuze inflatiebestrijding om mensen te beschermen tegen plotselinge kostenstijgingen en om te voorkomen dat ze als gevolg van renteverhogingen hun banen verloren. Ik was me er al enige tijd van bewust dat inflatie de doorslaggevende factor zou zijn die Trump opnieuw aan de macht kon helpen en extreemrechts wereldwijd de wind in de zeilen zou geven. Jarenlang heb ik met lede ogen toegezien hoe mede-economen pleiten voor een aloud draaiboek dat blind blijft voor de pijn die hun beleid bij gewone mensen veroorzaakt. Zo effenen ze de weg voor de hernieuwde opkomst van het fascisme.

Ik zag het aankomen. Maar het zien aankomen is niet genoeg. Emotionele betrokkenheid en slogans zijn niet genoeg. De neoliberale economie van de afgelopen decennia is er domweg niet in

geslaagd de democratie te beschermen. Je kunt extreemrechts en de fascistische krachten niet afweren door alleen te wijzen op de procedurele waarde van de democratie, zeker niet wanneer deze democratische procedures voor de meeste mensen simpelweg niets hebben opgeleverd. Om democratie te verwezenlijken hebben we een economie van 'nooit meer fascisme' nodig.

De wereld wordt geconfronteerd met een diepe crisis van voorheen robuuste instituties die plotseling op losse schroeven staan. De crisis reikt van inflatie tot opschudding in de mondiale arbeidsdeling en hoogoplopende handelsconflicten, van onverholen agressieoorlogen tot de achteruitgang van onze leefomgeving, de dreiging van pandemieën, de noodtoestand van de wereldwijde ongelijkheid en het tot wapen maken van primaire hulpbronnen zoals voedsel. Het is niet meer of minder dan een mondiale crisis van bestaanszekerheid.

De neoliberale economie die we hebben geërfd, kan deze crisis niet oplossen, noch een waardig leven voor iedereen veiligstellen. Neoliberale economen houden vol dat de vrije markt de enige maatschappelijk optimale manier is om schaarse middelen te verdelen. Maar momenteel zien we dat wanneer basisbehoeften, van voedsel en energie tot medische benodigdheden, schaars worden, de daaruit volgende prijsstijgingen een omgeving tot stand brengen waarin alleen de wet van de jungle nog geldt. Het is niet overdreven om te stellen dat deze keuze – want welbeschouwd is het een keuze – voor veel mensen de dood betekent. Dat is de les van de voedsel- en energiecrises. Onder de heerschappij van de markt kunnen mensen met grote koopkracht hun consumptieniveau handhaven terwijl voor anderen de basisbehoeften onbetaalbaar dreigen te worden.[1]

Wanneer basisbehoeften onder druk komen te staan en de reactie daarop uitsluitend aan markten wordt overgelaten, betekent dit dat de levens van mensen die de koopkracht ontberen om meer te betalen dan anderen, als onvermijdelijke nevenschade worden geaccepteerd. Een vrije markt betekent niet vrijheid voor iedereen. Een mens kan immers niet besluiten om dan maar even niet te eten. Een waardig leven vereist toegang tot gezonde voeding,

toereikend onderdak, vervoer, communicatiemiddelen en gezondheidszorg. Neoliberalen aanvaarden de opoffering van het levensonderhoud van mensen in naam van de heerschappij van de markt, bijvoorbeeld wanneer ze werkloosheid voorschrijven als een remedie tegen inflatie of wanneer aan een met schulden overladen land strenge bezuinigingsmaatregelen worden opgedrongen. Deze bijna terloopse acceptatie van existentiële pijn is nu precies wat Karl Polanyi, de Oostenrijks-Hongaarse historicus die uitweek naar de Angelsaksische wereld, maar niet voordat hij het historisch fascisme dat hij om zich heen zag opkomen in een theorie had gevat, identificeerde als het 'fascistische virus'. Dat virus werd volgens Polanyi door de marktfundamentalistische economie meegedragen.[2] Op dat punt wordt neoliberalisme onverenigbaar met democratie, die op z'n minst moet waarborgen dat alle burgers in staat zijn om in hun eigen levensonderhoud te voorzien.

Mensen hunkeren naar allesbehalve de huidige status quo. Maar het neoliberalisme doet het voorkomen alsof er geen alternatief is. Ook doet het alsof democratisch gekozen volksvertegenwoordigers als het over economie gaat – de grondslag van het materiële welzijn van burgers – incompetent zijn. In een neoliberale wereld krijgen mensen tegelijkertijd te horen dat democratie de hoogste vorm van politieke organisatie is en dat wat betreft de economie, het materiele fundament onder onze levens, de volksvertegenwoordigers hun kiezers het beste aan de heerschappij van de markt kunnen uitleveren. Deze tweede stelling klinkt misschien overdreven, maar is in werkelijkheid een economische les uit het boekje van de huidige orthodoxie. Doordat het neoliberalisme een patstelling creëert tussen enerzijds het verlangen naar verandering en anderzijds het volslagen gebrek aan verandering, plaveit het de weg voor extreemrechts. Door te blijven hameren op het onvermogen van democratisch gekozen regeringen om het algemeen belang te bevorderen, vergroot het neoliberalisme het algehele gevoel van chaos en hulpeloosheid. Dat is een context waarbinnen extreemrechts bij uitstek gedijt.

Toen in 2009, na tientallen jaren van toenemende ongelijkheid, de financiële crisis uitbrak, kozen regeringen ervoor om niet men-

sen maar banken financieel te redden. Dit markeerde het eerste kantelpunt in de opkomst van extreemrechts. Het tweede kantelpunt was de inflatiecrisis. Toen de coronapandemie bedrijven een kans bood om de prijzen te verhogen, met als gevolg dat de bestaanszekerheidscrisis tijdens een mondiale pandemie nog veel groter werd, keken te veel democratische regeringen vanaf de zijlijn werkeloos toe. De overgrote meerderheid van de economen verklaarde immers dat er aan deze forse prijsstijgingen niets te doen viel – het was nu eenmaal de wet van de markt. Economen zoals ik, die juist volhouden dat het de taak van overheden is om mensen te beschermen tegen bedrijven die woekerwinsten proberen te behalen, desnoods door gerichte prijscontroles in te voeren, werden belachelijk gemaakt. Maar stipuleerde het sociaal contract dan niet dat werknemers in ruil voor hun arbeid geld kregen om in hun levensonderhoud te voorzien? Bovendien konden wereldwijd veel te veel werkenden ook voorafgaand aan deze inflatiegolf al amper rondkomen van hun loon. En nu, terwijl mensen net als voorheen noest doorwerkten, schoten de prijzen van basisbehoeften – zoals huisvesting, gas en stroom, voedsel, transport en andere zaken waar we eenvoudigweg niet zonder kunnen – zodanig de lucht in dat mensen kopje-onder gingen. Verspreid over de wereld houden werkenden en hun gezinnen het hoofd niet langer boven water. Voor hen was de status quo domweg niet meer betaalbaar. De keerzijde van deze betaalbaarheidscrisis – een crisis van bestaanszekerheid, van de worsteling om genoeg te verdienen – is een winsthausse. De combinatie van deze facetten gaf wereldwijd een boost aan uiterst rechts en bracht Trump terug aan de macht. Hij surfte mee op een wereldwijde golf van onvrede. Bovendien putten zijn internationale bondgenoten moed uit diens terugkeer in het Witte Huis.

Het neoliberalisme beloofde de terugkeer van het fascisme te voorkomen. Tientallen jaren hebben neoliberale propagandisten de vrije markt ronduit gelijkgesteld aan vrijheid. Onterecht, beide begrippen zouden niet met elkaar moeten worden verward. In werkelijkheid delen het fascisme en neoliberalisme dezelfde sociaaldarwinistische grondslag – te weten constante strijd – als de enige manier om de samenleving te organiseren en middelen te verdelen.[3]

Beide systemen zien het als een 'natuurwet' dat er duidelijke winnaars en verliezers zullen zijn. Deze gedeelde basis is de grondoorzaak van het neoliberale falen om zijn belofte in te lossen.

Het neoliberale wereldbeeld behandelt de wetten van de markt alsof ze natuurwetten zijn. Maar achter de zogenoemde onzichtbare hand van de markt gaan in werkelijkheid de invloedrijke handen van megabedrijven schuil. Wat zich voordoet als een afwijzing van marktingrijpen, is niet meer dan een praktijk waarin winsten boven de behoeften van de bevolkingsmeerderheid worden gesteld. Wat wij graag marktfundamentalisme noemen, is in wezen winstfundamentalisme. Het winstbejag van grote kapitalistische bedrijven is het fundamentele principe op basis waarvan in onze economieën verdeling wordt georganiseerd. Aangezien bedrijfswinsten voornamelijk ten goede komen aan een handjevol superrijke individuen, leidt dit systeem tot steeds obscenere niveaus van ongelijkheid. Ten slotte creëert het een oligarchie die zich niet laat verenigen met welke serieuze opvatting van democratie dan ook.

En toch blijven neoliberalen beweren dat universele concurrentie de enige manier is om te voorkomen dat het ene clubje mensen het andere onderdrukt. Ze zijn het dus eens met de fascistische verwerping van staatsinterventie teneinde mensen tegen de gure effecten van concurrentie te beschermen. Fascisten willen de staat ontmantelen en vervangen door de natie en hun eigen stamgebied. Neoliberalen willen op hun beurt dat de staat zich beperkt tot het handhaven van de onderwerping aan de markt, en voor het overige moet hij zich vooral nergens mee bemoeien. Fascisme en neoliberalisme zijn weliswaar niet hetzelfde, maar hun overeenkomst is dat onder beide ideologische systemen de rijken en machtigen, oftewel de oligarchen, aan het langste eind trekken. Hannah Arendt, de beroemde politieke filosoof van het totalitarisme, betoogt dat fascisme vereist dat individuen worden 'geatomiseerd'. Hun onderlinge sociale relaties moeten worden aangetast en verbroken, waarna mensen zich volledig op het land en de leider zullen richten.[4] Aangezien het neoliberalisme de hele 'samenleving' op basis van het concurrentieprincipe wil organiseren, brengt het precies deze atomisering teweeg. Te midden van de crisis waarmee we nu worden

geconfronteerd, ondermijnt het ons vermogen tot collectief optreden. In ons tijdperk van overlappende crises blijkt definitief dat het neoliberalisme onverenigbaar is met democratie en niet in staat is om een bolwerk tegen opkomende fascistische tendensen te bieden.

Fascisme definiëren is nog niet zo makkelijk.[5] Daarbij gaat dit boek niet in de eerste plaats over fascisme, maar over hoe economieën fascisme kunnen afweren en juist niet zijn terugkeer bespoedigen. Fascisme is een gevalletje 'ik herken het als ik het zie', zoals Potter Stewart, rechter van het Amerikaanse Hooggerechtshof, ooit pornografie definieerde. In tegenstelling tot andere 'ismen', zoals het socialisme, liberalisme en conservatisme, beschikt het fascisme niet over een samenhangende theorie. Het heeft niet eens een programma. Zijn 'economisch systeem volgt geen blauwdruk en is niet gebaseerd op welke consistente doctrine dan ook', merkte Franz Neumann op in *Behemoth*, zijn klassieke werk uit 1944 over het nationaalsocialisme.[6] Dit betekent dat we fascisme niet op dezelfde manier kunnen onderzoeken als andere ismen. Het heeft echter wel verbindende thema's. En centraal staat telkens weer een obsessie met het herstel van de dominantie van een groep uitverkorenen via autoritaire en gewelddadige middelen.

Fascisme poneert dat mensen van nature verschillen. De sterkeren zouden de ruimte moeten krijgen om de zwakkeren te overheersen. De rijken behoren te domineren over alle anderen, mannen over vrouwen, leden van het uitverkoren ras over de rest van de mensheid, kartels en monopolies over werknemers en kleine bedrijven. In het fascistische universum is het leven een constante strijd. Constant dreigt het individuele leven te worden geofferd. Fascisme is doorgaans gestoeld op racisme. En zoals Martin Luther King Jr. constateerde: 'Racisme is een filosofie die is gebaseerd op minachting voor het leven.'[7] Geweld wordt gezien als een prachtige kracht die zonder beperkingen op alle terreinen van het leven zou moeten kunnen worden uitgeoefend. En dus ook in de economie, aangezien de strijd zonder verstoringen dient te worden voortgezet. Fascisme voert de logica van concurrentie als de enige bron van menselijke waarde door tot in het extreme.

De crisistoestanden waarmee we vandaag worden geconfronteerd, lijken onherroepelijk. Recent werd een van de bronnen van deze indruk van een nakende apocalyps door Naomi Klein en Astra Taylor treffend getypeerd als 'eindtijdfascisme'.[8] De onderliggende dynamiek van opnieuw opkomend fascisme is echter niet nieuw. Een 'gevoel van overweldigende crises' wordt door veel fascismeexperts al tijden aangemerkt als een cruciale factor voor de aantrekkingskracht van het fascisme.[9]

Terwijl de crises zich opstapelen, dreunt de economische impact door tot aan de keukentafels van mensen. Mensen zijn bang dat ze ten prooi vallen aan marktkrachten waarover ze geen controle hebben, die ze alleen maar kunnen ondergaan. Deze angst neemt logischerwijs toe wanneer neoliberale regeringen weigeren om in te grijpen en de bestaanszekerheid van mensen te beschermen, wanneer de politieke vertegenwoordigers op wie ze hebben gestemd en die voor hun belangen zouden moeten opkomen, verzuimen om hun materiële zorgen te adresseren. Economische onzekerheid maakt mensen ontvankelijk voor zondebokpolitiek. Mensen die hun levensstandaard niet meer zien groeien, wier toekomst uitzichtloos is en die hun angstige onrust almaar zien toenemen, krijgen van fascistische profeten te horen dat het allemaal de schuld is van indringers. Zij zijn de boosdoeners die de natie corrumperen. Dit gevoel van slachtofferschap blijft niet beperkt tot de strijd tegen 'de ander' binnen het land. Fascisme teert ook op de vrees voor de neergang van het land ten opzichte van de rest van de wereld.[10] Jason Stanley, auteur van *How Fascism Works*, schrijft: 'Wanneer de imperiale hiërarchie instort, zien we vaak dat het hiërarchische sentiment in het binnenland opkomt als een mechanisme om de vertrouwde en comfortabele illusie van superioriteit te behouden.'[11] Tegenwoordig markeert de opkomst van China het einde van de mondiale hiërarchie van het Westen. De angst over de ophanden zijnde neergang en het verlies aan overwicht kan nauwelijks groter zijn. Fascistische leiders beweren dat de enige mogelijke reactie bestaat uit het herstel van de superioriteit van de westerse beschaving, wat zou betekenen dat westerse grootmachten andere landen overheersen met alle mogelijke en desnoods gewelddadige middelen.

In werkelijkheid is het eindtijdfascisme voor iedereen, misschien uitgezonderd de superrijken, één grote zwendel. Dit systeem duwt de mensen namelijk dieper in de crisis waaraan ze nu juist hoopten te ontsnappen. De rijken en machtigen maken allerlei vernuftige plannen om exclusieve toevluchtsoorden op te trekken op zee, in zogenoemde vrijheidssteden of zelfs op andere planeten, met AI en robots als hun dienaren en terwijl ze de grote meerderheid van de mensen laten branden in de hel van een planeet die steeds onleefbaarder wordt. Het eindtijdfascistische doel bestaat geenszins uit het treffen van een oplossing voor de grote bestaanszekerheidscrisis en de redding van de mensheid van de planeet die ons leven in stand houdt, maar juist om firewalls rond het clubje uitverkorenen op te trekken. Uiterst rechtse regeringen kondigen de staat van beleg af, heersen op basis van noodverordeningen en ontketenen meer chaos als dat een mogelijkheid biedt om hun macht te demonstreren.[12] Ze laten ongewenste bevolkingsgroepen zonder scrupules lijden, verhongeren en sterven op een brandende planeet.

In een crisistijd zoals deze kunnen we meerdere wegen inslaan. De keuze is aan ons. Eindtijdfascisme verkiest de dood. De neoliberale onderwerping aan de markt behelst de opoffering van de bestaanszekerheid van heel veel mensen. Maar het kan altijd anders. We mogen niet toestaan dat de dystopie van constante strijd en overheersing door een handjevol mensen de enige alternatieve toekomstdroom is. Wat we dan ook nodig hebben, is een visie met een werkelijk alternatief voor de status quo: een programma voor de hele mensheid in plaats van natuurlijke selectie, solidariteit in plaats van imperialisme, werkelijke democratische zeggenschap in plaats van defaitisme, universele betrokkenheid in plaats van universele concurrentie. Natuurlijk mag het niet bij zulke slogans blijven. We moeten klip-en-klaar maken hoe economische alternatieven voor het neoliberalisme en de glijdende schaal van het fascisme er concreet uit kunnen zien en hoe deze alternatieven de crises in de praktijk kunnen helpen aanpakken. We moeten, kortom, duidelijk maken hoe we de problemen waarmee mensen in het hier en nu kampen concreet kunnen oplossen.

Een antifascistische economie moet een keuze zijn voor een eco-

nomie die het leven dient. Als zodanig moet ze beginnen bij de basisbehoeften, de essentiële goederen die mensen nodig hebben om te leven. Die moeten worden teruggeclaimd, opnieuw opgebouwd en gewaarborgd. Haar doel moet zijn om de materiële basis voor een waardig leven voor iedereen te waarborgen. Dat is het startpunt van welke betekenisvolle opvatting van democratie dan ook. Het begint allemaal bij universele betaalbaarheid, wat inhoudt dat iedereen in zijn eigen levensonderhoud kan voorzien. Het vereist een stabiele voorziening en redelijke beprijzing van basisbehoeften. Maar dit is slechts één kant van het verhaal. De andere is het garanderen van waardige banen en inkomens: fatsoenlijk werk voor iedereen die kan werken en sociale zekerheid voor zij die dat niet kunnen. Nu de AI-revolutie zich aftekent, neemt de urgentie hiervan alleen maar toe. Deze twee aspecten vormen samen het begin van een alternatief macro-economisch paradigma. Beschikken overheden over effectieve instrumenten om de prijzen van basisbehoeften te stabiliseren, dan hoeven ze bij schokken in de toeleveringsketens niet langer grotere werkloosheid en een staatsschuldencrisis voor lief te nemen wanneer ze monetaire stabiliteit willen waarborgen. Hebben ze een alternatieve gereedschapskist om te reageren op inflatie, dan komt het doel van een baan voor iedereen tegen een loon waar mensen daadwerkelijk goed van kunnen rondkomen ineens binnen bereik. Overigens kunnen we er vergif op innemen dat die nieuwe schokken en inflatiegolven zullen komen.

Als overheden de regie over basisbehoeften terugpakken en kiezen voor grootschalige publieke investeringen, kunnen ze daarmee de hele economie helpen stabiliseren. De regie terugpakken over basisbehoeften betekent meteen ook dat woekerwinsten worden voorkomen voordat ze kunnen ontstaan. In fundamenteler opzicht betekent het ook dat we verhinderen dat er dingen zijn die we niet kunnen doen, enkel en alleen omdat we worden gegijzeld door een handjevol grote bedrijven. Democratie vereist het tegengaan van obscene rijkdom, obscene inkomensongelijkheid en obscene macht van grote bedrijven. Om die reden is het belasten van de superrijken en handhaving van mededingingswetgeving absoluut noodzakelijk. Antifascistische economie betreft de kanteling van

de machtsbalans ten faveure van werkenden en de bevolking. Het is echter niet genoeg om de jacht te openen op het geld zodra het reeds door almaar minder handen bijeen is gegraaid, of om te waarborgen dat bedrijfsmatige misstanden niet onbestraft blijven. We zullen actief opnieuw vorm moeten geven aan wat John Kenneth Galbraith, de Amerikaanse institutionele econoom, ooit aanduidde als 'tegenmacht'.[13]

In de huidige bestaanszekerheidscrisis is de publieke macht over de fundamenten van zowel het leven als de productie ronduit cruciaal. Ze is de enige betrouwbare manier om weerbaar te worden; en in het andere geval zullen bedrijven dankzij uiteenlopende rampen recordwinsten boeken. Een stabilisatieparadigma op basis van basisbehoeften brengt volledige werkgelegenheid weer in het vizier. In combinatie met eerlijke minimumlonen en arbeidsvoorwaarden kan de macht van werkenden en vakbonden worden vergroot. Macht wordt niet alleen verdeeld tussen de publieke en private sector, of tussen rijke en werkende mensen, maar ook tussen mensen van verschillende genders. Grootschalige investeringen in publieke zorgvoorzieningen kunnen betekenisvolle werkgelegenheid scheppen, in een onderbetaalde en ondergewaardeerde sector de ondergrens van lonen optrekken en de positie van vrouwen versterken in een periode dat het patriarchaat weer in zwang raakt.

Het waarborgen van bestaanszekerheid kan en mag in een tijd van klimaatramp op klimaatramp niet gepaard gaan met de versterking van de fossiele economie die deze crisis heeft veroorzaakt. De sectoren die cruciaal zijn voor betaalbaarheid, zijn ook de sectoren die het meest dringend aan vergroening toe zijn, van de voedselvoorziening tot huisvesting en van energie tot transport. Onze opdracht is dus om een stabilisatiestrategie te bedenken die de economie tegelijkertijd transformeert. Het doel is om de basisbehoeften van het leven en de productie eerst te ontworstelen aan de logica van het winstfundamentalisme en vervolgens te reorganiseren in overeenstemming met universele betaalbaarheid en duurzame toelevering binnen de grenzen van wat de aarde aankan. Een antifascistische economie betekent niet simpelweg een grotere rol voor de overheid. Zoals libertariërs grif opmerken, beschikten fas-

cistische staten over aanzienlijke middelen om de grootst denkbare wreedheden te begaan. En ook onderwerping aan de markt vereist overheidsingrijpen van een zeker type. In de kern gaat dit over het vermogen van democratische regeringen om een koers uit te zetten met betrekking tot basisbehoeften, ze te beheren en erin te voorzien, waarbij de specifieke vorm van beheer afhangt van de betreffende sector. Deze strategie kan voor elk essentieel goed worden gehanteerd, maar zal in grotere samenhang laten zien dat er een alternatief is voor een economisch model waarin het levensonderhoud van mensen wordt behandeld als onvermijdelijke nevenschade en dat democratieën wel degelijk in staat zijn om aan iedereen bestaanszekerheid te bieden en de macht van grote bedrijven te begrenzen.

Wanneer uiterst rechts nieuw leven in het imperialistische project van militaire dominantie blaast, moet een antifascistische economie erkennen dat betaalbaarheid, waardigheid en democratie vrede en nieuwe vormen van internationale economische samenwerking vereisen. De oorlog in Iran herinnert de hele wereld er op de meest brute wijze aan dat het streven naar vrede gelijkstaat aan een streven naar betaalbaarheid van basisbehoeften verspreid over de wereld. Het ontketenen en tolereren van oorlog druist daar volkomen tegenin. We kunnen het fascisme geen halt toeroepen door te zeggen dat we ons best gaan doen om voor Europese en Amerikaanse werkenden beschermende maatregelen in te voeren, terwijl we ondertussen de vraag negeren of Aziatische, Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse gezinnen wel kunnen rondkomen. We hebben dan ook instituties nodig die in staat zijn om een winwinsituatie te creëren voor enerzijds werkenden in het Mondiale Noorden en anderzijds ontwikkeling in het Mondiale Zuiden en om ons op die manier aan de tegenstelling tussen handelsoorlogen en vrijhandel te onttrekken.

De noodzaak van een antifascistische economie is niet iets wat ik zelf heb verzonnen. Er was een tijd dat er volop aandacht uitging naar de specifieke manier waarop mijn vakgebied aan 'nooit meer fascisme' kon bijdragen. In 1948, vlak na de Tweede Wereldoorlog, was de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens het sym-

bool van de mondiale poging om 'nooit meer fascisme' te waarborgen. Het eerste artikel stipuleert: 'Alle mensen worden vrij en met gelijke rechten geboren.' De Verklaring erkent dat dit een materieel fundament vereist. Onder de universele mensenrechten verstaan we 'de economische […] rechten [die] onmisbaar zijn voor [hun] waardigheid'. Aan het eind van de oorlog barstte er tussen economen een verhit debat los over welk soort economie de democratie het best kon verdedigen en 'nooit meer fascisme' tot werkelijkheid kon maken.

In het eerste deel van dit boek laat ik zien dat tal van denkers, van Polanyi en keynesiaanse socialisten tot Friedrich von Hayek, het hartgrondig met elkaar oneens waren over wat er economisch voor nodig zou zijn om 'nooit meer fascisme' te helpen waarborgen. Voor de uiteenlopende progressieven en democratisch socialisten kon de markt slechts een van de instrumenten zijn waarmee de menselijke waardigheid werd gediend. Daarentegen meenden Hayek en de neoliberalen dat de heerschappij van de ene groep mensen over de andere alleen kon worden voorkomen door de markt de vrije teugel te laten. Deze laatste visie kreeg ten slotte de overhand. De afgelopen decennia is onderwerping aan de markt gemeengoed geworden. Maar ze heeft haar antifascistische beloften niet kunnen waarmaken. In deel twee van dit boek zal ik beschrijven hoe de voortdurende uitbraken van het 'fascistische virus' in hun werk gaan. Dat culmineerde in het debat over de bestrijding van inflatie in de nasleep van de coronapandemie. Hierbij leg ik de focus op de Verenigde Staten, aangezien ik binnen de Amerikaanse context het verhaal kan vertellen over mijn eigen ervaringen met wat er gebeurt wanneer je uitgesproken stelling neemt tegen het winstfundamentalisme. Het werd pijnlijk duidelijk dat het alternatief dat ik voorstelde ronduit taboe was. Daarnaast vormen de Verenigde Staten de belangrijkste casus van de dreiging van het mondiale fascisme. In het derde en laatste deel zal ik mijn visie op een antifascistische economie uit de doeken doen, waarbij ik voortborduur op de inzichten van een eerdere generatie economen die doordrongen waren van hun verantwoordelijkheid om 'nooit meer fascisme' te waarborgen. Ik concentreer me op betaalbaarheid als

de grote voorwaarde voor een waardig leven. Een voor een zal ik de elementen daarvan bespreken: productie en distributie, macro-economische stabiliteit en werkgelegenheid, ecologische fundamenten, en vrede en handel.

Erich Fromm, een humanistische filosoof, socioloog en psychoanalyticus, die voor zijn vlucht uit nazi-Duitsland naar New York deel uitmaakte van de Frankfurter Schule, waarschuwde reeds in de jaren zeventig in een interview naar aanleiding van zijn boek *To Have or to Be?*[14] dat de wereld in een vreemde toestand van collectieve verlamming was beland.[15] Uit alle data bleek dat onze ecosystemen ernstig werden bedreigd. Voortgaan op dit pad zou een catastrofe onvermijdelijk maken. Maar niemand had de moed om in te grijpen, om zich een alternatief voor te stellen en vastbesloten de weg daarnaartoe in te slaan. De situatie leek werkelijk hopeloos. Niettemin hamerde Fromm erop dat zolang er een kleine kans bestond dat de catastrofe kon worden vermeden, een mens geen andere keus had dan het te blijven proberen. Want gaat het om leven en dood, zo betoogde Fromm, dan kun je niet opgeven zolang er een kleine kans op overleven bestaat: 'Omgaan met het leven is niet hetzelfde als omgaan met geld. Als je een investeerder bent en er is slechts een kans van 2 procent dat je het geld van een potentiële investering terugkrijgt, zou alleen een dwaas investeren. Maar als iemand ernstig ziek is en er een kans van slechts 2 procent is dat hij zal blijven leven, zal een arts al het mogelijke doen om dat mensenleven te redden.' Wat betreft de grote maatschappelijke vraagstukken is het van hetzelfde laken een pak: 'We worden geconfronteerd met vragen van leven en dood van de mensheid.' We kunnen niet opgeven: 'Ook al is de kans heel klein, zolang je de mogelijkheid hebt om te geloven dat er een soort wonder kan plaatsvinden, zolang je niet kunt aantonen dat het afwenden van de ondergang onmogelijk is – en wanneer het gaat over levende wezens is eigenlijk nooit iets echt onmogelijk – moet je het blijven proberen.'[16]

Tijdens het schrijven van dit boek had ik Fromms woorden in mijn achterhoofd. Als we de economie beschouwen als het vakgebied dat

onderzoek doet naar de materiële grondslag van de samenleving, dan biedt de economie de sleutel om de rampen die we voor ons zien opdoemen te vermijden. Bekijken we ons vakgebied op deze manier, dan volgt daaruit dat economen de verantwoordelijkheid hebben om hieraan bij te dragen. Natuurlijk is de taak die ons wacht veel en veel groter dan welk individu in haar eentje ooit zal kunnen uitvoeren. Om die reden schreef ik in een post op verkiezingsdag: 'Kunnen we dan nu eindelijk een serieus *gesprek* voeren over anti-fascistische economie?' Dit boek is mijn bijdrage aan dat gesprek.